

A német egyesítés
a magyar sajtó tükrében
(1848-1871)

Telegram

Tartalom

Bevezetés.....	3
Az 1848-as forradalom.....	4
Az ellenforradalmi időszak	6
A reakció kora a Német Szövetségben.....	7
A neoabszolutizmus a Habsburg Birodalomban	9
A magyar sajtó helyzete	10
Bismarck politikai tevékenysége Poroszországban.....	12
Az egyesítéshez vezető út	15
A krími háború	16
Az 1863-as lengyel felkelés	17
A porosz-dán háború	20
A porosz-olasz/osztrák háború	23
A porosz-francia háború.....	25
A német egység kimondása.....	26
Összegzés	29
Bibliográfia	31

Bevezetés

A 19. század második felében a német egység kérdésének mindennapi politikára gyakorolt hatását nyomon lehet követni az újságokban, a korszak politikai elitjének a levelezésében, a szociológiai és politikai munkákban. Jelen munkámban magyar újságok feldolgozásával, és ahol szükséges kiegészítésével kívánom bemutatni a Habsburg és porosz politikai fejlődés alakulását és kölcsönhatását.

A korszak politikai sajtója rendkívül széles, a hivatalos lapnak számító Budapesti Hírlaptól a politikai gúnylapokig, mint az Üstökös. A dolgozat terjedelmi határai miatt szűkítettem a lapok számát, így a Politikai Újdonságok, a Pesti Hírlap és Pesti Napló újságokra szorítkoztam, mivel ezeknek az olvasottsága magas volt, és nem kizárólag a bécsi nézőpontot közvetítették. Így amikor a magyar közbeszédről és sajtóról beszélek csak ezekre az újságokra célok.

A sajtóorgánumok kiegészítéséhez mindenképp szükséges volt szakirodalmi kiegészítést tenni, mivel a 19. század sajtója fontos eseményekről nem írt a cenzúra vagy hiányos értesülések miatt. Erre kiválóan alkalmasak Mary Fulbrook és Henrick Winkler August könyvei. A német mentalitás megértéséhez Norbert Elias Németekről című műve volt a segítségemre. Ennél is fontosabbak, a korszak sajtótörténetét feldolgozó művek, melyek nem csak a sajtószabályozást mutatják be, hanem a sajtó fejlődését is figyelembe veszik. Ebben az esetben hosszabb a felhasznált irodalmak listája, de kiemelném Buzinkay Géza, Deák Ágnes, Busa Margit és Szabolcsi Miklós munkáit.

Az 1848-as forradalom

A Vormätz időszakában folyamatos belső feszültséget okoztak a nemzeti egységet követelő diákok. A magyar lapok folyamatosan beszámoltak a történetekről. 1819-ben Kotzebue antiliberalis drámaíró meggyilkolásáról a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* ír. A politikai hír keveredik a pletykákkal, a német hírek szószerinti fordítását közöl, de előtte a cikkíró felsorolta Kotzebue német nemzet ellen elkövetett bűneiről szóló pletykákat.¹ Ugyanez a lap az 1830-as forradalmak kitörését, már tárgyilagosabban közli.² Bár a nemzeti mozgalmakat tudjuk, hogy sokan üdvözölték, ez az újságírásban a cenzúra miatt nem jelenhetett meg.³ Rövid cikkeket olvashatunk katonai döntésekről, melyek vagy tárgyilagosak, vagy a forradalmárok ellen szólnak.⁴ Összeségében tehát 1848 előtt nem találkozunk a magyar újságírásban forradalmi eszmékkel, de a történeteket nyomon lehet követni. Ettől függetlenül a közbeszédben folyamatosan jelen volt, ahogy ezt olvashatjuk Eötvös Józsefnél, Kossuth Lajosnál, Jókai Mórnál, és más visszaemlékezésben.

Az 1848-as forradalmi hullám híreit már egy jóval fejlettebb sajtó közvetítette a magyar olvasóközönségnek. Részletesen beszámoltak az Európa szerte zajló megmozdulásokról, a Német Szövetség és a Habsburg Birodalom történeteiről; igaz, jellemzően 2-3 napos késéssel.

Több lapot érdemes az eseményekhez kötni, ezek közül kettőt használtam nagyobb arányban. Egyrészt a rendkívül radikális *Mártzius Tizenötödikét*,⁵ mely esténként jelent meg, pár oldalban és nagyon friss híreket közölt.⁶ Másrészt a *Pesti Hírlapot*, mely már 1841 óta tájékoztatta az olvasókat a legfontosabb hírekről.⁷

A forradalom február 27-én indult meg a Rajnán túli területeken, először Badenben, ahol már február 29-én sajtószabadságot vívtak ki. A meginduló forradalmakról a *Pesti Hírlap* folyamatosan értesít. Az idő múltával egyre részletesebben, de a végsőkéig nyugalomra inti a lakosságot. Március 10-én a *Pesti Hírlap* így nyilatkozik a Rajnán túl történetekről: *Mi*

¹ Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1819. 1. félév 28. sz.

² Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1830. 2. félév 47. sz.

³ Ld.: Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra

⁴ Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1830. 2. félév 33. sz.

⁵ Szerkesztője Pálffy Albert

⁶ Buzinkay: A magyar sajtó története, 127.

⁷ Szerkesztője: Csengery Antal (1822-1880) és Kemény Zsigmond (1814-1875)

bennünket illet: a 'reformok' terén ne engedjük magunkat az új eszmék által szélsőségekre ragadtatni; ne feledjük, hogy állásunk a 'francziákétól merőben különbözik. A nyugalomra intő, de részletes cikkek, arról tanúskodnak, hogy Csengery Antal és az irányítása alatt dolgozó publicisták tisztán látták az országok politikai helyzete közti különbséget, cikkeiben az arisztokratikus mérsékelt reform-politikát állítják szembe a forradalommal.

A *Pesti Hírlaphoz* március 19-én csatlakozott a radikális *Márczius Tizenötödike* Pálffy Albert szerkesztésében, és szűk egy hét múlva kezdtek el külföldi tudósításokat közölni. Berlinben március 14-én törték ki a zavargások,⁸ s a két lap mindvégig éles stílár- és tónus különbségekkel reagált az eseményekre. Érdekes ezt egyazon konkrét események fényében megvizsgálni. Nem sokkal a *Márczius Tizenötödike* megindulása után a kevésbé katonás jellemű Frigyes Vilmos engedményeket tett, és március 21-én hazafias beszédet intézett az egyetemistákhoz. A *Pesti Hírlap* a következőképpen számol be a porosz parlament igényeiről:

*Berlin. A városi képviselők ülésében márt. 11-én folyamodvány határozatott a királyhoz, miszerint: 1) az országgyűlés minél hamarabb összehívassék; 2) sajtószabadság adassék, csupán valóságos sajtóvétségeket büntető torlórendszerű sajtótörvényekkel; 3) a nép kellő arányban legyen képviselve az országgyűlésen, s ennek ne csupán tanácsló szózata legyen, s egyszerű többség is elegendő legyen határozathozatalra; 4) minden ember valláskülönbség nélkül egyenlő legyen státuszpolgári jogaiban ; 5) eskütszéki eljárás hozassák be; 6) a német nemzet minden német tartományi gyűlés követi által képviselve legyen a szövetségnél.*⁹

Míg a radikálisabb újság így fogalmaz: *A porosz Fridrik Vilmos halomba löveti hivségéről hires népét. Hogy ezen király a néptől csak azon feltétel alatt kapott kegyelmet, ha kitűzi a német egység lobogóját. Mit várhatunk mindent.*¹⁰

A fentebb olvasott részlet több fontos eltérésre mutat rá az újságok között, melyek a forradalom teljes idejére érvényesek maradnak. Egyrészt a Német Szövetség fontos és közvetlen hatással van a magyar eseményekre. Másrészt a *Pesti Hírlap* a forradalmi időkben is mérsékelt marad. A kérdés csak az, hogy melyik volt nagyobb hatással a radikalizálódó tömegekre. Ennek egyik indikátora az eladott lapok mennyisége. A *Márczius Tizenötödike*

⁸ *Pesti Hírlap*, 1848 / 9-11 szám mindegyikében megjelenik *Márczius Tizenötödike*, 1848/8, 26.

⁹ *Pesti Hírlap*, 1848. márc. 22. sz.

¹⁰ *Márczius Tizenötödike* 1848. márc. 27.

előfizetőinek a száma alig haladta meg a hétszázat, ami elenyésző a *Pesti Hírlap* 4500 példányához képest.¹¹

A *Pesti Hírlap* szerkesztői, Csengery Antal és Kemény Zsigmond a forradalom alatt a német egység szükségességét hangoztatták.¹² 1848 november végére már teljesen egyértelmű volt, hogy a Habsburgokkal békés megegyezésre nincs lehetőség, így a *Pesti Hírlap* éléről elkerült Kemény és Csengery, helyüket Jókai Mór vette át.¹³

A frankfurti parlament december 29-én kiadta az új német alkotmányt. Megszületett a Poroszország által irányított németcsászárság gondolata. Csupán a megvalósítás maradt kérdéses. A német területek változatosan reagáltak az alkotmányra, erről a *Pesti Hírlap* is beszámolt.¹⁴ Heves vitákat generált a mindent eldöntő kérdés: kis- vagy nagynémet egység legyen? Ausztria vonakodása a kisméret elképzelést tette valószínűbbé. Az elhúzódo tanácskozások végén, felajánlották a koronát IV. Frigyes Vilmosnak, aki ezt elutasította.¹⁵ A Habsburg sereg, cári segítséggel 1849 végére elfojtotta a felkeléseket, illetve Magyarországon leverte a szabadságharcot. A megingott hatalmú uralkodók visszanyerték pozíciójukat. 1849 közepére a liberális pártok széthullottak. Forradalom nem teremtette meg a nemzeti egységet. Ez csalódást váltott ki a berlini parlamentből, ez jelenik meg egy november végén közölt válaszfeliratban is, melyet a *Pesti Hírlap* közölt

*„Mélyen fájlaljuk, hogy fölséged törekvései nem voltak képesek egy, a német államoknak megfelelő, alkotmányt szerezni. Bízunk az e célra teendő további törekvésekben, mint mellyek a májusi szövetségben nyilvánultak.”*¹⁶

Az ellenforradalmi időszak

Az 1848-as forradalmak mindenhol változásokat indítottak. A hatalmon lévő kormányok különböző módszerekkel igyekeztek megszilárdítani a hatalmukat attól függően, hogy milyen mértékű változások mentek végbe az adott országban. Ebben a fejezetben erről a visszarendeződési folyamatról szeretnék bővebben írni. Mivel a Német Szövetség területén,

¹¹ Buzinkay: A magyar sajtó története 121-130.

¹² *Pesti Hírlap* 1848. máj.10.

¹³ Buzinkay: A magyar sajtó története 121-130.

¹⁴ *Pesti Hírlap* 1849. jan. 09.

¹⁵ *Pesti Hírlap* 1849. jan. 14.

¹⁶ *Pesti Napló*, 1850 december 1.

különös tekintettel Poroszországra, más társadalmi folyamatok mentek végbe, érdemes külön tárgyalni a Habsburg Birodalom ellenforradalmi időszakától, melyet Neoabszolutizmusnak nevezünk.

A reakció kora a Német Szövetségben

Visszafordíthatatlan változások indultak el a gazdasági életben és az alulról építkező polgári szerveződésekben is. Az asztaltársaságok, irodalmi szalonok, zenei- és sportegyesületek mind egyneműbb, szervezettebb kulturális-szellemi egységbe fonták a politikailag még mindig tagolt német nyelvterületet. A tornabemutatók és lövészversenyek mellett az 1859-ben megalakult *Nationalverein* a liberális politikai eszmecserék alkalmaikat kínálta, és ugyancsak közösségformáló tényezővé vált. Az 1850-es években felfedezett mexikói, kaliforniai és ausztráliai aranybányák ugrásszerűen növelték a pénzforgalmat. Az egyre jelentősebb tőke bevonásokkal a porosz gazdaság exponenciális fejlődésnek indult. A 1857-1859-es gazdasági válság ugyan visszaesést hozott, de a kapitalizmus és a polgári átalakulás töretlenül haladt előre.

A gazdasági fellendülés visszacsatolóan további szellemi erjedést eredményezett. A korszakot mégis egy Janus arcú korszaknak nevezhetjük, hiszen a liberális értelmiségi réteg leginkább csak eszmei síkon képviselte a liberalizmust, a magas politikába nem volt beleszólása. A politika irányítása, akárcsak 1848 előtt a frankfurti parlament kezében volt. 1851 márciusától az Efurti Szövetség¹⁷ zavartalanul folytatta a működését, épp úgy, mint 1848 előtt, így valódi reform nélkül folytatódott a politikai munka. A Drezdai konferenciákról, melyek ugyan nem hoztak lényegi változást, érdemes néhány szót ejteni. 1851 tavaszán a Német Szövetség minden tagja összegyűlt, hogy újra alkossák a Szövetséget. Poroszország igyekezett változásokat elérni, hiszen keleti tartományai nem tartoztak a Bund-hoz. Ezen felül a paritás elvére hivatkozva el akarta érni, hogy az elnöklő ország minden évben más legyen, de erre a Habsburg Birodalom nem volt nyitott. Így a konferenciák eredménytelenül zárultak.

Poroszország megtartotta az alkotmányát, de IV. Frigyes Vilmos már '49 májusában feloszlatta az alsóházat és visszaállította az általános férfi választójogot. Így 3 vagyoni osztályra osztották a szavazati joggal rendelkezőket (25 év feletti férfiak), ez az úgynevezett *dreiklassenwahlrecht*. A vagyonos kevesek, a társadalom 4%-a minden 480 szavazó után adhattak egy képviselőt, így a 350 parlamenti tagnak az egyharmadát. A második osztály, a szavazók 16%-a minden 1920 választópolgár után kaptak egy mandátumot, így ők adták a második harmadot. A harmadik osztály – mely nem mellelesleg a szavazati jogokkal rendelkezők 80%-át adta – minden 9600 szavazat után kapott egy mandátumot. Így a junkerek, akik a gazdaság meglehetősen kis hányadát működtették, mindenképp nagy súllyal rendelkeztek. A rohamosan növekvő városiasodás ellenére sem változott ez a választási törvény, egészen 1918-ig.¹⁸ Az új kamarák a választási törvény átalakítása mellett a '48-as alkotmányt is felülvizsgálták, így az uralkodó ismét „Isten kegyelméből” uralkodott, a kormány ismét az uralkodónak felelt, és bár a királyi rendeleteket miniszternek kellett ellen jegyeznie, ez alól kivételt képeztek a katonai döntések. Ezzel szemben a konzervatív párt javasolta Frigyes Vilmosnak, hogy tegyen esküt az alkotmányra, mert ezzel elnyeri a kormány bizalmát.

A magyar sajtóban az imént olvasott fontos belpolitikai történésekről nem olvashatunk, bár Porosz híreket közölnek az újságok. Ennek okát a rendkívül feszült társadalmi és politikai helyzetben kell keresni. Az 1850-es évek elején Magyarországon a választójog az alkotmány kérdése hasonlóan égető volt, mint Poroszországban, így az erről cikkezés kimerítette volna a 'közvélemény izgatását' mely sajtóvétségnek számított.¹⁹

A reakciós korszak kiemelkedő alakja Poroszország 1850-58 között minisztere, Otto von Manteuffel, akinek legfontosabb célja a kiszélesedett szabadságjogok csökkentése volt. Ennek megfelelően korlátozta az emberek gyülekezési jogát, és erősítette az ország feudális vonásait. Ekkor alakult át a felsőház főrendi házzá, bár Frigyes Vilmos és tanácsadói fejében megfordult, hogy egy alkotmánymódosítással a feudalizmust közel sértetlen állapotba állítsák vissza. Ehhez szerencsére túl óvatosak voltak. S a rendszert amúgy is inkább a kiépített rendőri- és besúgó hálózat működtette.

¹⁸ Fulbrook 126.

¹⁹ A Poroszországi történések zömében az 1852-es sajtótörvények hatályossá válása előtt zajlottak, ekkor még az Olmützi Alkotmány szolgált a bíraskodás alapjául, mely nem teszi világossá mik a sajtó vétségek, ettől függetlenül a politikai közhangulat egy ilyen gondolat publikálásának nem adott teret.

A német kis- és középállamok között csupán egyben, a Bádeni Nagyhercegségben nem érvényesültek hasonló reakciós törekvések az '50-es években.²⁰

A neoabszolutizmus a Habsburg Birodalomban

Mindent együtt véve a reakció időszaka Poroszország és a Német Szövetség területén enyhébb lefolyású volt a Habsburg Birodalom neoabszolutizmusához képest. Magyarországon és az osztrák örökös tartományokban 1849-ben levert forradalom után alapvetően három elképzelés volt a visszarendezésre. Az egyik, a nemzetiségi adottságokat figyelembe véve, föderációt javasolt, a másik két elképzelés a centralizációt tartotta megfelelőnek. A német ajkú területeken polgári alkotmány alapján rendezték volna a kialakult helyzetet, a másik elgondolás mely végül meg is valósult – abszolutista berendezkedést javasolt, ami inkább megfelelt a Habsburg Ház politikai hagyományainak. 1848-ban a Batthyány-kormány perszonálunióban reménykedett, de a visszarendeződésnél ez fel sem merült. Bár a föderatív államberendezkedésnek nem volt sok realitása 1848 és 1851 között, a nagy létszámú nemzeti kisebbség okozta belső feszültséget megpróbálták kezelni. A neoabszolutizmus politikai érvelése a jogeljátszás-elméleten alapult, amely szerint a magyarok a forradalom kirobbantásával eljátszották a jogukat az alkotmányhoz, az önkormányzathoz és általában véve minden polgári vívmányhoz.²¹ A forradalom vívmányainak eltörlését szolgálta az alkotmány felfüggesztése, eközben látszólag érintetlenül hagytak bizonyos kivívott jogokat, mint a sajtószabadságot. (De erről hosszabban a következő fejezetben írok.)

A megtorlások közben a Lajtán túli érdekeket képviselni kellett, egyrészt a már fent említett Drezdai konferenciákon, másrészt néhány évvel korábban a Német Vámszövetség reform kísérleténél. 1849-ben Karl Ludwig von Bruck – Ausztria kereskedelmi miniszter megpróbált létrehozni egy közép-európai vámrendszert, amely a Német Vámszövetséget váltotta volna fel. Természetesen Ausztria vezetésével. Ezt Poroszország kihívásnak tekintette. Bruck kísérlete végül is sikertelen maradt, ugyanakkor 1853-ban Poroszország

²⁰ Winkler 126-127.

²¹ Katus 311-312.

12 évre szóló kereskedelmi külön szerződést kötött Ausztriával, majd meghosszabbította a Német Vámszövetség szerződéseit is.

Elmondható tehát, hogy mind a Habsburg Birodalomban, mind Poroszországban, sőt az egész Szövetség területén²² a '48-as forradalmi hullám után politikai visszarendeződés zajlott le.

Az 1850-60 évek kardinális problémája Ausztriában kétségtelenül a német egység kérdése, pontosabban, hogy annak melyik változata, a kis- vagy a nagy német egység valósulhat meg. A folyamatos forrongások Itáliában, a gazdasági és társadalmi megtorpanás egyre mélyítette a szakadékot Poroszország és a Habsburg Birodalom között. Ausztria presztízsének hanyatlása a követházi vitákban is megfogalmazódik: *„Nem összegekről, elvekről kell szólnunk, uraim. Az osztrák politika átmeneti szakot él. A régi politika elveszett, de az újnak még nem látom szilárd céljait. Az 1815-dik évi bécsi kötvények bomlásnak indultak és ezen bomlás jellemzi helyzetünket. Metternich csak a külpolitikában kereste az állam erejét s elhanyagolta a belfejlődést. Figyelme kizárólag két pontra volt irányozva: Olasz- és Németországra. Ma azon veszély fenyeget bennünket, hogy két szék között a földre ülünk.“* – jellemezte a kialakult helyzetet a *Politikai Újdonságok*.²³

A magyar sajtó helyzete

Bár a forradalmat leverték a nemzeti eszme átjárta a hazai közgondolkodást. A magyar kulturális elit jelentős hányada emigrációba kényszerült, vagy bujdosott. Elsősorban nem az újságírók, mint inkább a politikai-katonai vezetők. Így ebben az évtizedben tevékenykedő publicisták szervezték újjá, modernizálták a magyar sajtót. Mi több, a sajtó polgárosítása is nekik köszönhető. 1854 után a mellőzött publicisták visszatérhettek az újságokhoz. Működésük feltételeit az 1852-ben hozott abszolusztikus sajtótörvény határozta meg egészen a kiegyezésig. Ennek értelmében kiterjesztették a sajtótermékekre is a négy kötelespéldány beküldésének gyakorlatát, ami jelentősen növelte a lappéldányok fennmaradásának esélyét. A magyar sajtó és irodalmi élet újra fellendült. Mivel 1848 vívmányát, a sajtószabadságot a kormányzat formálisan érintetlenül hagyta, a cenzúra helyét az utólagos ellenőrzés vette át. A sajtóvétségeket a büntető törvénykönyv

²² Kivételt képez ez alól a már említett Bádeni Nagyhercegség.

²³ *Politikai Újdonságok*, 1862. máj. 14. A felirati vita kivonata.

szankcionálta. Ugyanakkor a törvény abszoluszitikus jellegét mutatja a 22. §., amely lehetővé tette az újságok 3 hónapra való beszüntetését. Erre ugyan csupán egyetlen példát ismerünk, amikor a Pesti Naplót 1858. február 23-a és 1858. április 23-a között betiltották. Legalábbis ezt olvashatjuk Busa Margit sajtóbibliográfiájában és Szabolcsi Miklós *Magyar sajtó története* II/1 című kötetében illetve Buzinkay Géza *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* című könyvében is.²⁴ A lappéldányok áttekintése alkalmával azonban személyesen arról győződhattunk meg, hogy az újság ebben a kritikus időszakban is megjelent, és politikai híreket is közölt, noha csakugyan nem minden nap.

Az utólagos cenzúra irányelveit, szűrési szempontjai a mindekori külügyminiszter határozta meg. Ezeknek a betartása rendkívül nehéz volt, hiszen – ahogy Kempen báró, belügyminiszter is rámutatott – az újságok előbb tájékoztattak, mintsem ez a szempontrendszer megszületett volna. A hivatalnokok rosszindulata és hiányos nyelvtudása is rontotta a helyzetet, így Magyarországon sokszor olyan cikkek sem jelentek meg, melyek Ausztriában igen.

A magyar sajtó megrendszabályozására Albrecht főherceg 1857-ben a politikai lapokra bélyeg adót vetett ki. A várakozásokkal ellentétben sem a közlési kedv, sem a lapkiadás volumene nem csökkent. Még úgy sem, hogy a kiadók jelentős olvasószám csökkenéssel számoltak. Ennek oka azoknak vásárlóknak az elmaradása, akik csupán 'politikai vélemény nyilvánításból' járatták a lapot, azaz csupán azért, hogy kifejezzék támogatásukat egy politikai irányzat felé anélkül, hogy valóban elolvasnák a lapot. Ezzel együtt a politikai lapok száma 1850 és 1859 között megháromszorozódott.²⁵ Tény viszont, hogy ez csupán a reformkori lapkiadás szintjének elérését jelentette. Minőségi javulás azonban kétségtelenül bekövetkezett, hiszen az 1840-es években kiadott politikai újságok nagy része mögött nem állt valódi olvasóközönség. A világsi fegyverletételt követő politikai apátia és megtorlás ezeknek a lapoknak a végét jelentette.²⁶

A hazai sajtó modernizációjához nem nélkülözhetette a külföldi hírforrásokat. A magyar lapok a Bécsben kiadott híreket vették át. A Habsburg monarchiát és Kelet-Europát kiszolgáló távirati társaság a *Wolf Telegraphisches Korrespondenzbureau* volt.

²⁴ Buzinkay 146.

²⁵ Bécsben 60%-kal nőtt a bejegyzett politikai lapok száma. Szabolcsi Miklós: *Magyar Sajtó története* II/1 127.

²⁶ Volt olyan újság, melynek lett volna olvasó közönsége, de politikai okból tiltották be, például a Márztius Tizenötödike.

Összességében a Bach-korszak nem gátolta a magyar sajtó fejlődést, ám minden politikai lapra 9 nem politikai arculatú orgánus jutott. Az 1857 előtt visszautasított 16 lap között irodalmi, ismeretterjesztő és politikai lapok is akadtak. Közülük kettő a későbbiekben mégis működési engedélyhez jutott. Az elutasítás indokai között legtöbbször a politikai megbízhatatlanság, az olvasói piac telítettsége, vagy a szerkesztők hiányos képzettsége szerepelt.

Bismarck politikai tevékenysége Poroszországban

A német egység kialakulásáról nem lehet és nem is szabad Otto von Bismarck tevékenységének részletezése nélkül beszélni. Az 1848-as forradalmi hullám után még mindig nem dőlt el, hogy a kis- vagy a nagy-német elképzelés fog megvalósulni. Bár a végeredmény ismeretében, nehéz elképzelni egy olyan Németországot melynek része Ausztria. Az 1850-es években több esemény is megingatta a Habsburgok pozícióját, mint a Krími háború és az itáliai események, és Poroszországban az 1860-as években Bismarck vette a kezébe az irányítást. Mindezekről folyamatos híradásokból tájékozódhatott a hazai olvasóközönség.

Bismarck egy porosz junker fia volt és fiatalkorától foglalkozott a politikával.²⁷ A porosz parlamentbe az 1862-es alkotmányos válság miatt került be. Poroszországnak hadsereg reformra volt szüksége,²⁸ ezzel a parlament liberális képviselői is egyet értettek, bár az 1851-es alkotmány felülvizsgálat miatt csupán a költségvetésbe szólhattak bele.²⁹ Az új hadi törvényt Albrecht von Roon készítette elő, aki 1859 óta volt Poroszország hadügyminisztere.³⁰ Bár a reformjavaslat pontos keretéről nem rendelkezett, a parlament 1860 februárjában elfogadta. A következő év tavaszán, IV. Frigyes Vilmos³¹ halála után, I. Vilmos, ismét átmeneti kormányzásra tett javaslatot, amit a parlament ugyancsak elfogadott.³² A Liberális Párt viszont úgy érezte túl nagy szabadságot adtak ezzel az

²⁷ Fulbrook 126.

²⁸ Az utolsó porosz hadseregreform az 1814-es volt, ennek értelmében a 123 000 fős hadseregből állandóan 40 000 van fegyverben, a szolgálati idő két év. Csakhogy 1814 óta 11-ről 18 millióra növekedett Poroszország lakossága így ez nem volt már elégséges.

²⁹ A Német Szövetség területén ez a reakció kora.

³⁰ Fulbrook 126.

³¹ Pesti Napló 1861. jan. 4.

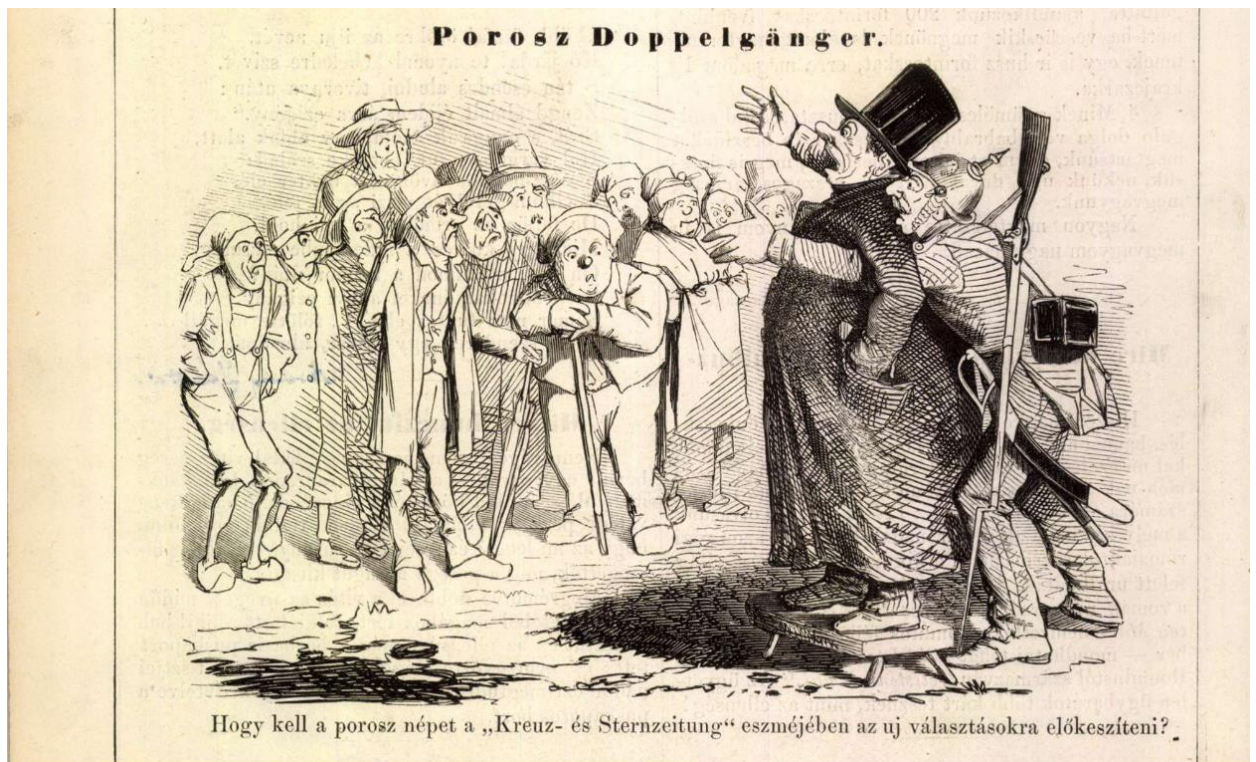
³² Fontos hozzátenni, hogy IV. Frigyes Vilmos 1857-es szélütése óta ő volt a régens, ő kormányzott, koronázása után egyértelmű volt, hogy az eddiginél is nagyobb hangsúlyt fog fektetni a hadsereg fejlesztésére.

államminisztériumnak, így 1861 június 6-án megalakult a porosz Haladás Párt, mely hatalmas fölényrel került be a parlamentbe.³³ Eddig a magyar lapok nem írtak a porosz parlamentről, hiszen a hétköznapi porosz belpolitika nem adott okot nemzetközi figyelemre, de 1862 márciusában a Haladás Párt beadta a Hagen-indítványt, melynek értelmében pontosabb költségvetési tervet vártak el a porosz kormánytól. Erre a Auerswald-Schwerin kormány beadta a lemondását. A Politikai Újdonságokban és minden más liberális lapban érezni lehet az 1861-es kiegyezési kísérletnek a hatását, ezért nem meglepő, hogy az eseményről negatív hangnemben írnak. *„A tudós professzorok híres fészkeben, Berlinben, a magát szabadelvűnek nevező Auerswald-Schwerinféle kormány benyújtó lemondását. Hogy vissza nem veszi-e néhány nap múlva, azt az idők határozandják el, mert tudva van, hogy sok szóval, szapora okoskodással jár a német politika, de amidőn kenyértörésre, azaz a jó fizetésről való lemondásra kerül a sor, a titkos tanácsos urak száz eset közel kilenczvenkilenczszer, mindig találunk fel valami szerencsés kiegyenlítési módot, s aztán marad minden régi állapotában, legfeljebb egy pár ezer hírlapi cikkel lesz a nemzet gazdagabb.”*³⁴ Az uralkodó ezután feloszlatta a kormányt és új választásokat írt ki, melyről ugyan ez a lap hasonló hangnemben értekezik, előre vetíti, hogy reakciós kormány kerül hatalomra. 1862 májusában ismét választásokat írtak ki, melynek eredményeként a liberálisok még nagyobb befolyást szereztek a kormányban.³⁵

³³ Winkler, 2005, 144.

³⁴ Politikai Újdonságok, 1862. márc. 12.

³⁵ Hagent 1862 júniusában bebörtönözték sajtó vétség miatt, ám ezzel a kormány csak mártírt csinált belőle. Politikai Újdonságok, 62/28.

Az Üstökös, 1863 április 14-i száma

Ekkor Bismarck párizsi követ volt. A nyári szabadsága alatt von Roon Berlinbe hívta, és a Babensbergi kastélyban rábeszélte a királyt, hogy nevezze ki kormányfőnek. Ez még aznap, 1862 szeptember 22-én meg is történt. Az eseményről meglepő módon nem írnak a lapok, a kancellár ténykedéséről annál többet. Bismarck az alkotmányos szabályokat áthágva keresztülvitte a hadsereg reformot. Ebben az esetben és számtalan más esetben lekicsinylően fogalmaznak Bismarckról az általam felhasznált sajtóban, mint egy országvezetésre alkalmatlan junker jelenik meg. Így nem meglepő, hogy a Politikai Újdonságok így fogalmaz: „Valamely nagy miniszterért vagy nagy politikáért sokat lehet kockáztatni, a poroszok valóban nagyon örülnének, ha valami nagy férfiút, a jelen kor fiát és szellemek képviselőjét bírhatnák vezérül. Ők azonban kis emberek uralma alatt állanak, kiknél sem eredetiség, sem termékenység, sem siker nem található. Oly emberek kormányja alatt, kiket képtelenségük érzete kínoztak s akik gyöngeségből valami szenvedélyes, valami meggondolatlan dolgot szeretnének cselekedni. Azt akarnák, hogy oly hadsereget bízzanak rájuk, mint hajdan nagy Frigyesé volt; a nemzet azonban tudja, hogy nem oly Frigyes ül a trónon, és Bismarck beszédeiből meg kelle látni, hogy a király tanácsosai eszélyében nem talál biztosítékot oly bajok ellen, minek meggondolatlan tettekre szoktak következni.”³⁶

³⁶ Politikai Újdonságok, 1862. okt. 15.

Az ezt követő időszakban egészen az indemnitási törvény elfogadásáig (1866), a porosz kormány az alkotmányt mellőzve kormányzott. A pénzügyi kérdés visszatérő elem volt a magyar lapokban is, hiszen sokszor közölték a felirati vitákat (melyekhez változó kedvvel fűztek megjegyzéseket). Ezeket a cikkeket azért is érdemes figyelmesen elolvasni, mert a porosz politikai hangulat tükröződik bennük. A parlamentben Bismarck sűrűn tett megjegyzéseket a képviselők értelmi képességeire, rendre heves felháborodás kíséretében. Mindenesetre tisztán kirajzolódik, hogy 1863 elején Poroszország alsóháza belső válsággal küzd.³⁷ Ezzel szemben a főrendiházban Bismarck álláspontját képviselők ülnek, a *Politikai Újdonságok* ezt csupán „reactionáriusokból álló berlini urakháza”-nak nevezi.

Az indemnitási válsággal párhuzamosan az osztrák-porosz ellentétek is kiéleződtek, és ahogy Mary Fullbrook fogalmaz „A két rivális nagyhatalom árnyékbokszolását Otto von Bismarck irányította”. Jól lehet 1862 végén Bécs a belső válságot ki akarta használni arra, hogy átvegye az irányítást a német területen. Ennek vitái, sokszor a magyar lapokban is megjelentek, amelyek három dologra is rávilágítanak. Elsőként Bismarck hozzá állás[ára]: hogy a német egység kérdését becsületbeli ügynek tekinti. Másodszor az osztrák kormány taktikázására: hogy Bismarck támadásaira válaszul igyekeznek a konfliktust nem diplomáciai térbe helyezni. Werther báró, külügyminiszter is váltig állítja, hogy nincs semmilyen konfliktus (semmi féle provokatív porosz távirat), legfeljebb is egyéni álláspontokat ütköztető magán beszélgetések történtek. A harmadik, ami kirajzolódik, az a magyar közvélemény, amelynek álláspontja folyamatosan változik, s amelyet (főleg a hatvanas évektől³⁸) gyakran gunyoros stílusban tájékoztat a sajtó a német fejleményekről.³⁹

Az egyesítéshez vezető út

A német egység megalakulásának bonyolult folyamata, tehát az imént olvasott újságok lencséjén szűrődött át a magyar olvasókhoz. A legfontosabb kérdés természetesen a leverése után is az maradt, hogy a magyar sajtó milyen hangnemben értekezik a Lajtán túli történetekről, s különösen a későbbi Németország területéről. Ezt a legkönnyebben az egyesítéshez vezető út sarkalatos eseményeit követve tudjuk illusztrálni.

³⁷ *Politikai Újdonságok* 1863. febr. 05.

³⁸ Ld.: A magyar sajtó helyzete című fejezetben.

³⁹ *Politikai Újdonságok* 1863. jan. 15.

A krími háború

A forradalmat követő első nemzetközi katonai konfliktus a krími háború. Mint már fentebb írtam az 1850-es évek legfontosabb tendenciája – a német egység szempontjából – a Habsburg-Hohenzoller versengés. A drezdai konferenciákon Poroszországnak nem sikerült Ausztria fölé kerekednie, de a krími háború erre megint lehetőséget kínált.

A XIX. század terheltsége részben az európai hegemonia, illetve mindinkább a 'világ újrafelosztása'-nak nagyhatalmi törekvéseiből fakadt. A krími háború is az ebből adódó feszültségek eredménye. Az 1850-es évek első felében a magyar sajtó – némi fáziskéséssel ugyan – de már a külföldi hírek vonatkozásában is elég tájkozottnak mutatkozott.⁴⁰ Ezt mutatja az is, hogy 1853 november 3-án a *Pesti Napló* így nyilatkozott az egyre feszültebb konfliktusról: *Berlinből a „Köln. Zeitung” f. hó 25-kéről arról értesítetik, hogy Oroszország részéről mostanig még hadüzenet a Portához nem bocsáttatott ki. Egyúttal jól értesült oldalról állítják, miszerint ily hadüzenetet kibocsátani nem is szándék [„.]*⁴¹ Egy nappal később⁴² szintén a *Pesti Napló*-ban olvasható egy cikk, mely a török sereglétszámáról tájékoztat,⁴³ majd a hadüzenet Európa szintű kihirdetéséről cikkeznek.⁴⁴

A porosz vezetés majdnem egy évig teljesen távol maradt a háborútól, de Szevasztopolnál elhúzódó ostrom volt kialakulóban. Erről a *Pesti Napló* így számolt be: *A világ el akar árasztatni, tehát — kötelessége a sajtónak, az ámitásokat minden erélylyel félrehárítani. Minél kedvezesebb valamely hit, minél nagyobb örömünkre szolgál, minél hőbbek azon remények, miket általa teljesülve látunk, annál nagyobb óvatossággal kell lennünk, nehogy a keserű kijózanulásnak tegyük is magunkat. Tehát egyenesen kimondjuk, hogy Szevasztopol még nem esett el, azaz, ez eseménynek hiteles híte eddig nem érkezett ide.*⁴⁵ Az ostrom befejezéséhez a nyugati hatalmak Poroszország és Ausztria bevonását találta a legjobb megoldásnak. A magyar sajtó ezt támogatta, sőt a béke gyors elérése legjobb módjának találta.⁴⁶ Ennek kapcsán tárgyalások indultak Franciaország és Ausztria között, melyet a publicisták igyekeztek az olvasók elé tárni, de az értesüléseik nem voltak pontosak. Sűrűn találkozunk olyan cikkekkel, melyek homályos értesülésekre utalnak.⁴⁷ Végül sem porosz,

⁴⁰ Buzinkay 128.

⁴¹ *Pesti Napló* 1853. nov. 3. Fontos azt kiemelni, hogy ez egy okt 25-i hírnek az újra közlése.

⁴² A porta 1853 november 4-én üzent hadat az orosz cárnak.

⁴³ *Pesti Napló*, 1853. nov. 4.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Pesti Napló*, 1854. okt. 3.

⁴⁶ *Pesti Napló* 1854. aug. 6.

⁴⁷ *Pesti Napló* 1854. aug. 17.

sem osztrák csapatok nem vettek részt a háborúban (igaz, a Habsburg Birodalom ideiglenesen birtokba vette a korábban orosz protektorátus alatt álló román fejedelemségeket, mondhatni „hálából” az 1849-ban kapott katonai támogatásért). 1855 szeptember nyolcadikán Szevasztopol esik, de ezzel nem ér véget a háború.⁴⁸ Decemberben Ausztria ultimátumot küld Poroszországba – melyről már csak a januári lapokban olvashatunk.⁴⁹ Az európai béke vágyát nagyon jól tükrözi a *Pesti Napló* egy cikk sorozatának részlete: „*Hasonló nyilatkozmány biztos jelenség lenne a sz.pétervári kabinet békés hajlamaira nézve, mint egy ultimátum tiszta és egyszerű elfogadása*”.⁵⁰

1856 januárjában II. Sándor el is fogadta a feltételeket, és a párizsi békeszerződésben lezárják a konfliktust. Az eseményeket a magyar sajtó végig követi. A tudósításból kiérződik a békevágy, de Bécs érdeke is a mielőbbi békekötés volt.⁵¹ A krími háborúban a Habsburg-Romanov kapcsolatok megromlottak, de Poroszország bizakodhatott a külkapcsolatainak megélénkülésében, kezdve az 1863-as lengyel felkeléssel.

Az 1863-as lengyel felkelés

Lengyelországot a 18. század során háromszor osztották fel, 1795-ben, a harmadik alkalommal teljes területe Oroszország, Poroszország és Ausztria birtokába került.⁵² A bécsi kongresszus jóváhagyásával Oroszország részesedett a legnagyobb mértékben, de a perszonálunió ellenére, Oroszország az 1830/31-es felkelés⁵³ után eltörölte a lengyel alkotmányt. A sorozatos jogtiprások idézték elő az 1863-ban kirobban felkelést, amely a német egység szempontjából kiemelkedő jelentőségű. Részben azért, mert az országban élő jelentős számú lengyel kisebbség folyamatos feszültséget okozott a konfliktus alatt, és erre a belső társadalmi problémára nem volt receptje a porosz vezetésnek. Ennél lényegesebb viszont az Alvensleben-egyezmény, melynek értelmében a Poroszország segítik leverni a lengyel felkelést, ehhez alacsonyszámú katonai erőt is az orosz csapatok segítségére

⁴⁸ Pesti Napló 1855. szept. 18.

⁴⁹ A 4 kötelepéldány ellenére is előfordul, hogy a fennmaradt dokumentumok hiányosak. Előfordul, hogy elégnek, rosszul tárolják őket (több penészes számmal is találkoztam), vagy csak elvesznek, ami közel 170 év alatt nem meglepő.

⁵⁰ Pesti Napló 1856. jan. 3.

⁵¹ A Pesti Napló minden március-áprilisi számban van erről cikk.

⁵² Winkler, 2005. 56.

⁵³ Az 1830/31-esről ld.: Pesti Napló, 1863, 3867. szám. A Politikai Újdonságok – ahogy egyéb esetekben is – szó szerint ugyanazt írta, bizonyára a hírforrás vagy/és a cikkíró azonossága miatt. nem csak ez esetben erről érdemes a főszövegben beszélni? 1863/01/08

bocsátanak. Cserében aztán az Orosz Birodalom 'jóindulatú semlegességgel' szemléli a német egység kialakulásának a folyamatát.

Az események iránti nagyfokú érdeklődést az is bizonyítja, hogy mikor nincsen aktív konfliktus, akkor is nyomon követik a magyar lapok a lengyel kérdést.⁵⁴ A *Pesti Napló*ban 1863 januárjától több számban külön tárgyalják a történeteket Orosz- és Lengyelország címen. 1862. december 20-án az orosz cár visszaadja azokat az elkobzott ingó és ingatlan javakat melyeket az 1831-es felkelés miatt kobzott el, erről január 3-án lehetett olvasni a magyar lapokban.⁵⁵ Ezzel az intézkedéssel már nem lehetett a lengyel kedélyeket megnyugtatni, a január 21-én benyújtott törvényjavaslat mely többek között a sorozásról szólt, még inkább olaj volt a tűzre. A *Pesti Napló* a berlini távirati irodára hivatkozva arról tájékoztatja az olvasókat, hogy a kamara megpróbált egyeztetni a lengyel politikusokkal, de ez nem vezetett eredményre a túl nagy különbségek miatt, törvényt elfogadták és Lengyelországban szinte azonnal kitört a felkelés. Botschafterben egy varsói levelet tettek közzé, mely január 22-én íródott.⁵⁶ „Huszonkilencz órával az újonczozás után megkezdődött a lázadás. Lengyelország nyugati részén az erdőkben nagy csapatokban fegyveresek jelentek meg, és mint a futó tűz terjed a felkelés egész országon. A főhadiszállás kétségtelenül a királyság és porosz Lengyelország határvidékén keresendő, állítják, hogy Mieroslatoski ott van és vezényel. Türr⁵⁷ is ott gyanítják. Már több kisebb helységben megrohanták az orosz katonaságot és megsemmisítették, és még ezeket írja, valószínűleg sok vér folyt.”

A felkelés központja, mint a levélben is olvasható, a porosz-lengyel határvidék volt, ezért az események kiemelt figyelmet kaptak Poroszországban. Alvensleben tábornok már február elején Szentpétervárra utazott, hogy a lengyel ügyben tárgyaljon.⁵⁸ A tárgyalások fő célja a porosz és orosz hadtestek együttműködése volt, hogy a lengyel felkelés terjedését megakadályozzák, és le lehessen verni.⁵⁹ Február végére a megállapodás részletei eljutnak a porosz parlamentbe, ennek kapcsán a lengyel képviselők interpellációt nyújtottak be. Ez a lengyel felkelők követeléseinek jogossága mellett, arról is beszél, hogy bár a lengyel királyság visszaállítása a cél, a porosz-lengyel területekre nem fog áttérjedni a felkelés, mivel ők nem akarnak csatlakozni. Abban az esetben, ha a orosz kormány mégis

⁵⁴ Politikai Újdonságok, 1861. máj. 19.

⁵⁵ Pesti Napló, 1863. jan. 3.

⁵⁶ Politikai Újdonságok, 1863. jan. 29.

⁵⁷ Türr István tábornok (1825-1908)

⁵⁸ Pesti Napló 1863. febr. 5.

⁵⁹ Pesti Napló 1863. febr. 15.

beavatkozik a szomszédos területek eseményeibe, megkockáztatják azt, hogy a porosz tartományokban is kitör a forradalom. Az interpellációra adott válasz a mozgósítás volt, a *Pesti Napló* olvasói értesülései szerint 30 000 ember sorakozott fel a porosz határon, hogy szükség szerint bevethető legyen.⁶⁰ Bár az egyezményt Alvensleben tábornok tárgyalásai révén kötötték, fontos volt Bismarck jóváhagyása is.⁶¹ Március során az újságok napi rendszerességgel beszámoltak az ütközetekről, és a városok, infrastruktúra állapotáról. A hadi események mellett kiemelt figyelmet szentel a magyar sajtó a porosz belviszályra, hiszen a lengyel kisebbség indítványai ellenére sem fogadja be a lengyel menekülteket.⁶²

A történetekkel kapcsolatban érdemes néhány sort áldozni a nemzetközi visszhangnak is. A korabeli újságokban már pontos és részletes információkat olvashatunk a nemzetközi közvélemény alakulásáról. Általában a brit és a francia híreket publikálják, sokszor csak nyers fordítást, kommentár és vélemény nélkül. A lengyel felkelést a francia és a brit diplomácia is támogatta, de csak szóban. Erről a Politikai Újdonságok így nyilatkozik: „*Sok szép szót olvasunk, de kevés tényt, vagy csak biztatást is.*”⁶³ A francia parlament felhívást intézett a brit kormányhoz, hogy közösen katonai segítséget adjanak a lengyeleknek, de ezt a brit parlament elutasította. A nemzetközi diplomácia bonyolultságát mutatja, hogy miközben Drouyn de Lhuys⁶⁴ a brit tétlenség ellen felemeli a hangját, a francia külügyminisztérium jegyzéket küld Szentpétervárra, azzal az üzenettel, hogy szeretne a cári birodalommal jó kapcsolatban maradni.⁶⁵

A lengyel felkelés 1864-ig húzódik, a magyar lapok is keresik ennek okát. A *Politikai Újdonságokban* 1863 végén az orosz katonák rossz helyzetéről olvashatnak. A cikk szerint a felkelők sokkal jobb anyagi helyzetben vannak. III. Napóleon nem akart letenni a lengyel felkelők megsegítéséről, de katonai segítséget nem adott. A konfliktus lezárását az 1864. március másodikán kiadott cári rendelet hozta meg, ebben a cár többet ígért a parasztoknak, mint a forradalmi kormány, így a földművesek nem csak a saját földjeik valódi birtokosai lettek, hanem azoknak a területeknek is, amiket a földesurak vettek el 1846 óta.

A lengyel eseményeket folyamatosan nyomon lehet követni az újságokban, de akár egy lapon belül is lehet egymásnak ellentmondó információkat olvasni, ez kiemelten igaz a

⁶⁰ Pesti Napló febr. 20.

⁶¹ Pesti Napló febr. 26.

⁶² Pesti Napló márc. 1.

⁶³ Politikai Újdonságok 1863. márc. 19.

⁶⁴ Francia diplomata (1805-1881)

⁶⁵ Politikai Újdonságok 1863. márc. 19.

táviratokra.⁶⁶ A magyar közvélemény a lengyelek mellett állt a felkelés kezdetétől fogva. Az újoncozást túlkapásnak, és bújtatott deportálásnak tartotta.⁶⁷ De találkoztunk lengyelek mellett kiálló karikatúrákkal is.⁶⁸

A lengyel felelőssel egyidőben zajlott a porosz-dán háború is.

A porosz-dán háború

Schleswig és Holstein hovatartozása 19. század alatt folyamatos konfliktus volt. A két elbai hercegséget hagyományosan perszonálúnió kötötte Dániához, viszont 1848-ban VIII. Keresztély dán király annektálta Schleswiget, erre válaszul Poroszország májusban megtámadta Dániát. Mivel a két tartomány nem ismerte el a kihalt Glücksburgok után – női ágon – az Oldenburgok trónöröklési jogát. Ebből adódóan a poroszok itt már 'német' érdeket védtek. Annál is inkább, mivel Holstein a Bund tagja volt. Tehát fennállt a casus

⁶⁶ Pesti Napló 1863. jan. 27. sz. Az újság egy oldalon beszél arról, hogy leverték a fölkelést és hogy a hírek túloztak az eseményekről (magántávüregny rovat). Arról, hogy a felkelés kitörni készül, és arról, hogy 800 embert ejtettek fogságba. Ennek oka, az információ bizonytalanság és az, hogy 24-72 óra kell a hírek megérkezéséig. Viszont ezekben a lapokban már találkozunk egy rövid esti hírek rovatával.

⁶⁷ Politikai Újdonságok 1863. jan. 21.

⁶⁸ Az Üstökös, 1863 második félév 15. sz.

föderis. A *Pesti Hírlap* az áprilisi törvények kihirdetése mellett szentel egy rövid cikket a dániai eseményeknek.⁶⁹ A porosz csapatok előrenyomulását viszont az angol és orosz beavatkozás megakadályozta.

A 1848-as események lezárásának a Malmöi fegyverszünetet tekinthetjük, mely valódi megoldást nem jelentett.⁷⁰ A nemzetközi feszültség feloldására 1852-ben tárgyalások indultak Londonban, ahol a hercegségek státuszát az 1848 előtti állapotokra igyekeztek visszaállítani.⁷¹ A *Pesti Napló* hosszan foglalkozik a kérdéssel, diplomáciai jelentőségét az is mutatja, hogy nem csak a *Times* cikkeit veszi át szó szerint és kommentár nélkül – bár erre is sokszor olvashatunk példát – hanem saját cikkeket is ír. A jegyzőkönyv aláírásának jelentőségéről például így fogalmaz: „*A dán örökösödési kérdés befejezése a londoni jegyzőkönyvnek az európai nagy hatalmasságok részéről történt tudvalevő aláírása által, épen oly fontos, mint örvendetes esemény. Nem ok nélkül tekintették e kérdést egyik legkényesebbnek mindazok közt, melyek valaha nemzetközi tárgyalás és eldöntés alá kerültek.*”⁷² Az egyezmény fontos része, hogy a dán király figyelembe veszi Schleswig és Holstein különleges státuszát, elfogadja a nőági öröklést és ő maga lemond pénzbeli kártalanításért cserébe az örökösödési jogáról.⁷³ Erről a korszak újságjai nem számolnak be, viszont rendkívül fontos, hiszen ezt tagadja VII. Frigyes 1863 március 30-án pátensében. Meglepő első olvasatra, hogy erről sem számol be egyik jelentős olvasó közönséggel rendelkező magyar politikai lap sem.⁷⁴ Viszont, ha figyelembe vesszük az épp kibontakozó lengyel felkelést, mely a poroszokat, az oroszokat és a hazai közvéleményt is lefoglalja, választ találhatunk arra, hogy miért csak később kezdtek el nagyobb figyelmet fordítani a történésekre. Az augusztustól induló parlamenti vitákról már részleteiben olvashatunk. Erre a *Politikai Újdonságok* fel is hívja a figyelmet az 1863 szeptember 3-i számában így fogalmaz: „*A dán-német kérdés legközelebb előtérbe fog lépni.*”

A márciusi dán pátensre szeptember 19-én érkezik katonai válasz. A frankfurti birodalmi gyűlésen úgy határoznak, hogy elfoglalják Holsteint, az esetben, ha az október 1-re kitűzött szavazáson nem megfelelő eredmény születik.⁷⁵ Ezért szinte azonnal elkezdték a

⁶⁹ Pesti Hírlap, 1848. márc. 06.

⁷⁰ Winkler 151.

⁷¹ Pesti Napló 1852 máj. 05.

⁷² Pesti Napló 1852 máj. 21.

⁷³ Winkler 152.

⁷⁴ Pesti Napló, Politikai Újdonságok, ellenben arról, hogy egy Dán Herceget megkoronáznak Görög uralkodónak, vannak cikkek.

⁷⁵ Politikai Újdonságok 1863. szept. 24.

mozgósítást. A *Pesti Napló* értesülései szerint – melyek szerintük is bizonytalanok körülbelül 50 000 fős sereget állítottak fel, amely legnagyobb részt osztrák és porosz katonákat jelentett (15-20 000 fő/ország), illetve nagy létszámban dán[iai] német egységet (10 000 fő) melyek vegyesen álnak holsteini és lauenburgi alakulatokból. ~~A dán-német~~ Ezen csapatok nagyságrendje jól jellemzi az elbai hercegségek álláspontját a konfliktusról.

Ahogy minden 19. századi nemzetközi visszatetszést kiváltó eseménynél, szükséges egy bekezdést szentelnünk a brit és a francia míg keleten és az Orosz álláspontra. Az utóbbiról már a lengyel felkelés kapcsán írtam, hiszen az Alvensleben-egyezmény részeként a cári birodalom jóindulatú semlegességgel tekint a német egység kialakításának minden lépésére. A Brit Birodalom már egészen másképp vélekedett a történetekről. Többször aggodalmát fejezte ki, és az 1852-es londoni jegyzőkönyv mentén remélte a konfliktus megoldását, noha annak nem volt egységes a fogadtatása. III. Napóleon és Frigyes herceg között nyílt levelezés folyt, melyet a *Politikai Újdonságok* fordításban közölt.⁷⁶ Ezekben a levelekben olvashatunk arról, hogy III. Napóleon nyíltan kiállt a nemzetállamok megalakítása mellett: „*Semmi becsülésre méltóbbat nem ismerek, mint képviselője lenni oly ügynek, mely a függetlenség és nemzetiségre támaszkodik! épen ezért számíthat rokonszenvemre, mert eljárásomban mindig következetes maradandók. Ha az olasz függetlenségért harcoltam, ha a lengyel nemzetiségért szót emeltem, Németországban más elveket nem követhetek.*” Tehát a nemzetközi kontextust megvizsgálva ahelyett, hogy egyértelmű diplomáciai állásfoglalást látnánk, Európai hatalmait jelentős diplomáciai nézetkülönbségek osztják meg.

1863 október 1-én VII. Frigyes szövetségi eljárást indított Holstein ellen, ami természetesen határozottabb német fellépést vont maga után. A katonai mozgósításról és a magyar kormány álláspontjáról a *Politikai Újdonságok* egy kéthasábos vezércikkben értekezik.⁷⁷ A feszültséget már nem lehetett diplomáciai úton mérsékelni, de a porosz kormány belső feszültségekkel küzdött.

A szövetséges erők az 1863. november 18-án beiktatott alkotmány eltörlését követelték. Ennek értelmében Dánia és Schleswig csak uralkodójának személyében lenne közös, kormányzatában, gazdaságában külön egységként létezett volna. Erre Dánia részéről tagadó válasz érkezett.⁷⁸ A *Politikai Újdonságok* nyíltan szimpatizálta porosz törekvésekkel, és

⁷⁶ *Politikai Újdonságok* 1864. jan. 06.

⁷⁷ *Politikai Újdonságok* 1863 okt. 8.

⁷⁸ *Politikai Újdonságok* 1861 jan. 20.

nemzeti becsületbeli ügyként hivatkozik a folyamatosan növekvő feszültségre.⁷⁹ Nem olvashatunk a porosz csapatokról, de a diplomáciai és gazdasági vitákról folyamatosan cikkeznek. Ezekben brit, francia és Lajtán-túli hírek érkeznek. Február elején az egy hét alatt kivívott hatalmas porosz győzelemről számolnak be.⁸⁰ A jól képzett porosz katonáknak és az fejlett hadi technikának köszönhetően kevés veszteséggel lezárták a hadjáratot. A dánok ellen induló német haderő összesen 97 000 ember volt. Ez jelentősen több mint, a néhány hónappal korábban mozgósított sereg, bár az arányok hasonlóak. Már megszokott módon a *Politikai Újdonságok* részletezi a csapatok nemzetiségi összetételét. Így haderő 60 000 poroszból, 25 000 osztrákból (akik Schleswigben állomásoztak) és Holsteinben 12 000 fő szövetségesből állt.⁸¹

Ez kevés volt a konfliktus lezárásához, így márciusban újra indultak a harcok. Bár folyamatosan próbáltak békekonferenciát szervezni, erre egyik oldal sem hajlott.⁸² A háború lezárására több nagyhatalom is összefogott, de mint már fentebb jeleztem, elképzeléseik nem egyeztek. III. Napóleon népszavazással döntött volna a területek hova tartozásáról.⁸³

A bécsi békét végül 1864. október 30-án írták alá. Dánia elveszítette a háborút. A béke értelmében Poroszország és a Habsburg Birodalom közös felügyeletet nyert a területek felett. Ekkorra a magyar sajtó is rendkívül cinikussá vált Poroszokkal szemben. Többször felrótták neki a nyílt terjeszkedést.⁸⁴

A Schleswig-Holstein kérdés nagyon összetett. A *Politikai Újdonságok* is így fogalmazott: „*Alig merjük már olvasóink előtt ezt a szerencsétlen „Schleswig-Holstein“ nevet kimondani. Oly hosszadalmas és soha semmi eredményre nem vezető kérdés az, mely 16 esztendő óta folyvást jobbra balra hányatik, és mégsem mozdul meg helyéből. Ritka év, melyben ne legyen egy percz, amidőn úgy mutatkozik, hogy most már végre mégis szuronyra ágyúra kerül a dolog, de már egy pár napra megint szokott módon minden elcsendesedik.*”

A porosz-olasz/osztrák háború

A bécsi béke szerint a Habsburg Birodalom és a Porosz Királyság közös irányítása került Holstein. Bismarck nyíltan terjeszkedő politikájával, viszont nem volt összeegyeztethető a

⁷⁹ A rokonszenv egyértelmű jele, hogy a német csapatmozgásokra folyamatosan exekucióként hivatkozik.

⁸⁰ *Politikai Újdonságok* 1864. febr. 10.

⁸¹ *Politikai Újdonságok* 1864. márc. 16.

⁸² *Politikai Újdonságok* 1864. márc. 30.

⁸³ *Politikai Újdonságok* 1864. ápr. 06.

⁸⁴ *Politikai Újdonságok* 1864. okt. 30.

megállapodás. Az osztrák-porosz feszültség már nyilvánvalóvá tette, hogy szakadás fog történni. Ezt a szakadást – és a porosz alkotmányválság megoldását – az 1866. évi a porosz-olasz/osztrák háború hozta el.

Holstein igazgatása körül már 1866 viták alakultak ki. Erről a magyar lapoknak megvolt a véleménye, s ez (a kiegyezés körüli belső feszültségek miatt) nem volt Habsburg-barát. A *Politikai Újdonságok* így fogalmaz: „Nem akarjuk a dolgot tovább fonni, csupán a következőket konstatáljuk: 1) hogy Ausztria szövetségben van Oroszország ellen az augustenburgias forradalmi izgatókkal; 2) hogy előmozdítja Holsteinban a porosz gyűlölet kifejlését; 3) hogy Ausztria kötekedik.”⁸⁵ Ez a diplomáciai konfliktus 1866 májusában tetőzött. Ekkor a Porosz Királyság feloszlottnak nyilvánította a Deutscher Bund-ot.⁸⁶ A hónapban folyamatos nemzetközi feszültségről olvashattak az érdeklődők. A katonai fejlemények iránt olyan nagy volt az érdeklődés, hogy ennek kielégítésére ’harczterek földképei’ címmel térképeket adtak ki, a várható csatahelyszínek pontos bemutatására.⁸⁷

Még a Német Szövetség felbomlását megelőzően, áprilisban Poroszország szövetséget kötött az olaszokkal, melynek értelmében, ha Poroszország hadat Habsburg Birodalomnak, az Olasz Királyság követi a példáját, amiért cserében majd megkapják Velencét. 1866. június 7-én Poroszország elfoglalta Holsteint, amiről már két nappal később cikkek születtek.⁸⁸ Ezekben a cikkekben kiemelik az osztrák döntéshozás nyugalmát, hogy nem támadtak Poroszországra. Poroszország magatartása kiváltotta a Német Szövetség számos tagjának nemtetszését.⁸⁹ Hadüzeneteiket követően,⁹⁰ I. Vilmos és Bismarck mellett 13 kis német állam sorakozott fel, illetve Olaszország. A Habsburg Birodalmat többek között Szászország, a Bajor Királyság, Hannover, Württemberg, a Hesseni- és Bádeni Nagyhercegség támogatta.

A harcok alakulásáról, folyamatosan pontos információkat kaphattak az olvasók. Különös jelentőséget szenteltek a veszteségeknek, és a csapatok nemzetiségi összetételének.⁹¹ A háború rendkívül gyors lefolyású volt. A döntő vereséget július 3-án Königsgrätznél szenvedték el a fehér kabátosok. A csata után néhány nappal a *Politikai Újdonságokban*

⁸⁵ Politikai Újdonságok, 1866. febr. 14.

⁸⁶ Politikai Újdonságok 1866. máj. 16.

⁸⁷ A Politikai Újdonságok ára fél évre 3 forint, a Pesti Hírlap ára ugyanennyi időre 10,50 forint, a harczterek földképei pedig 50 krajcár volt

⁸⁸ Pesti Napló 1866. jún. 09.

⁸⁹ Pesti Napló 1866. jún. 10. Politikai Újdonságok 1866. jún. 13.

⁹⁰ Politikai Újdonságok 1866. jún. 27.

⁹¹ Uo.

'Irtoztató véres csaták', 'mindent eldöntő ütközet' címmel írtak az eseményről. Az enyhe békefeltételekkel záruló győztes háború után a liberális ellenzék is elfogadta az indemnítási törvényt, így az évek óta húzódó alkotmánykonfliktus is rendeződött.⁹²

A porosz-francia háború

A megnövekedett Porosz hatalom, fenyegetést jelentett a Francia Császárságra. Bár III. Napóleon az Osztrák-Magyar Monarchiától és Olaszországtól is segítséget remélt egy kitörő háború esetén, a számításai nem voltak helyesek.

A casus belli-t a spanyol trón megüresedése adta. Felmerült Hohenzollern Lipót neve lehetséges spanyol uralkodóként, akit Bismarck is támogatott. A franciák harapófogóba kerülésük veszélyét látták, és sajtójuk a poroszokat hisztérikusan V. Károly birodalmának feltámadásáért kárhoztatta. Erre Berlin visszaléptette jelöltjét, de III. Napóleon nem érte be ennyivel, tovább feszítette a húrt. Bismarck a francia követ újabb, immár dolgavégezetlen tárgyalását I. Vilmosmal megszégyenítő kontextusba állítva osztotta meg a porosz sajtóval. A megalázó közjátékot a francia sajtó immár végletesen kiélezte, s az így támadt közfelháborodás nem hagyott más lehetőséget a francia diplomáciának, mint a hadüzenetet. Így, 1870 július 19-én Franciaország hadat üzent az Észak-Német Szövetségnek.⁹³ A külországi agresszió miatt a küzdelem a délnémet területeken is nemzeti üggyé vált.

A magyar lapok a francia-porosz háborúban kezdettől fogva a Német Császárság megteremtésének utolsó lépését látták.⁹⁴ A hadüzenet elküldése után a már megszokott pontossággal követhették az eseményeket az olvasók.⁹⁵ A háború elején nagy hangsúlyt fektettek a publicisták arra, hogy bemutassák a szövetségek kialakulását.

Az első fegyverszünetet 1871 január 28-án írták alá, s egy hónappal később az első békeszerződésben átadták Elzász-Lotaringiát az újonnan megalakult Német Császárságnak. A végleges békére Majna-Frankfurtban csupán május 10-én került sor.

⁹² Részleteesebben lásd a Bismarck politikai tevékenysége Poroszországban című fejezetben.

⁹³ Politikai Újdonságok 1871. júl. 20.

⁹⁴ Politikai Újdonságok 1866. jún. 25.

⁹⁵ Politikai Újdonságok 1866. júl. 27.

A német egység kimondása

A porosz-francia háború lezárásaként 1871. január 17-én kikiáltották a német egységet.⁹⁶ A háborút szerződések és parlamenti viták követik, melyek végeredménye az államforma megváltozása, a császárság létrejötte.

Az egyesítés egyik alapfeltétele adott volt: A szövetség tagjai elhitték, hogy a német egységért, 'jó ügyért' harcolnak. A valódi egység utolsó lépései az 1870 októberében és novemberében lefolytatott tárgyalások voltak, melyek eredményeként a szövetség részévé vált Hessen-Darmstadt és Baden. Ehhez Bajorországnak és Württembergnek áldozatokat kellett hoznia, de a legfontosabb kiváltságaikat megtarthatták.⁹⁷ Tovább erősödött az ország föderális jellege (pl. már egy hadüzenethez is a szövetségi engedély kellett).

Az egyik legnagyobb személyi nehézséget II. Lajos bajor király jelentette. Őt Bismarcknak csak nagy nehezen és diszkrét nagyösszegű kifizetésekkel⁹⁸ sikerült meggyőznie arról, hogy Németország császárság legyen, és ezt a címet ő ajánlja fel I. Vilmosnak. A magyar lapok a háború fejleményeiről rendkívül részletesen beszámolnak, de a fent említett szerződésekről keveset lehet hallani. Már 1871 január elején olvasható ez a cikk: *„Versailles, dec. 1á. 1870. Az észak-német szövetségnek a dél-német államokkal kötött ismeretes szerződése, melyek itt Versaillesben Bajorország, Baden- és Hessennel, s Berlinben Württemberggel íratnak alá, — a Berlinben folyt legutóbbi tárgyalások által, melyeknél ezen összes államok beleegyezésüket fejezték ki, annyira befejezésre jutottak, hogy azok a délnémet országgyűlések elé terjesztethettek. Nem csupán a prágai békére való tekintet, melyben Poroszország és Ausztria-Magyarország kiegyezésre jutottak el, a német viszonyoknak akkor várt alakulásáról való felfogásuk iránt, hanem azon óhajlás is, hogy a*

⁹⁶ Politikai Újdonságok 1871. jan. 27., Pesti Napló 1871. jan. 20.

⁹⁷ Saját vasút és posta, békeidőben a saját hadserege feletti rendelkezés joga.

⁹⁸ II. Lajos, az „Örült Király” vagy „Mese Király” ismert volt extrém építkezéseiről.

hatalmas és barátságos szomszéd birodalommal oly viszonyok tartassanak fenn, melyek mindkét rész népessége közös múltjának szintügy, mint érzületeis szükségeinek megfelelnék, — arra indít engemet, hogy a császári és királyi osztrák-magyar kormány elé terjeszszem azon álláspontot, melyet király ő Felsége kormánya a német viszonyoknak ezen újraalakulására vonatkozólag elfoglal.⁹⁹.” Ez is, mint a cikk elején olvasható, Versailles-ból érkező hír fordítása, pedig nagyon fontos témára hívja fel a figyelmet: a Monarchia és az egység kialakulásának viszonyáról, épp ezért meglepő, hogy nem olvashatunk róla.

Mindenesetre a január 17-én kikiáltották a császárságot, melyről a Pesti Napló ezt teszi közzé:

„Mi, Vilmos, isten kegyelméből Poroszország királya, ezennel tudatjuk: Mivel a német fejedelmek s a szabad városok egyhangúlag azon felszólítást intézték hozzánk, hogy a német birodalom visszaállításával a 60 évnél tovább nyugodó császári méltóságot megújítsuk és elfogadjuk, és minthogy a német szövetség alkotmányában a megfelelő rendelkezések megtétettek, ezennel értesítünk, hogy az egész haza iránti kötelességünknek tartottuk, a szövetséges német fejedelmek s a szabad városok eme felszólításának engedni s a német császári méltóságot elfogadni. E szerint magunk és a porosz trónon való utódaink ezentúl a német birodalomhoz való minden viszonyunkban és a birodalom minden ügyeiben viselni fogjuk a császári címet és reméljük istentől, hogy a német nemzet régi dicsőségének eme jelvénye alatt boldognak fogja látni hazáját. Átveszszük a császári méltóságot azon kötelesség tudatával, hogy német hűséggel megőrizzük a birodalom és tagjainak jogait és békéjét, hogy támogassuk Németország függetlenségét és növeljük a nép erejét. Elfogadjuk azt azon reményben, hogy a német nemzet tartós békében, határain belül élvezni fogja gyümölcseit azon heves és áldozatús küzdelmeknek, melyek a hazát a Franciaország részéről jövő több százados támadástól örökre biztosítani fogják. Nekünk pedig és utódainknak a császári méltóságban adja meg isten azon kegyelmet, hogy a birodalmat emeljük nem harczy hódítások által, hanem a béke műveivel, a nemzeti jóllét, szabadság és jó erkölcs terén.

A Politikai Újdonságok január 25-én vezércikkben ír az új Német Császárságról, a már-már megszokott gunyoros hangnemben kijelenti:

Erről a császárságról nem lehet mondani, hogy ez a „császárság a béke.”

⁹⁹ Politikai Újdonságok 1871. jan. 4.

Ez különös módon igaznak hat 150 év távlatából, mely magában foglal két vesztes világháborút.

Összegzés

Sajtótörténettel foglalkozni, sokrétű munka. Egészen egyedi történeti forrás, melyt talán még az Egodokumentumoknál is nagyobb kritikával kell szemlélni. A sajtó sosem fog pontos képet adni az eseményről, és ez a 19. századi Magyarországon hatványozottan igaz. Ezzel együtt, abban az esetben, ha valami nem jelenik meg a lapokban, az is rámutat valamire. Sokszor cenzúra vagy öncenzúra van a cikk meg nem jelenése mögött. Ilyen volt munkám során a Klapka Légió és választójogi kérdés. Egyes esetekben csupán a téma iránti érdektelenség, vagy az információ hiánya miatt nem jelenik meg egy esemény a lapokban. Egy sajtóorgánumnál erősen meghatározó a szerkesztő személye az ő lecserélésével a lapnak tónusa teljesen megváltozhat. Ilyen volt dolgozatom írása közben Jókai Mórnak a Pesti Hírlap élére helyezése. Van olyan eset amikor a szerkesztők rendkívül radikális nézőpontja kezdetektől jelen van, mint az általam is használt *Márctius Tizenötödike*. Ezekből adódóan a pontos történéseket, rendkívül nehéz, ha csak nem lehetetlen, leképezni kizárólag a sajtó használatával. Ezért is rendkívül fontos a szakirodalmi kiegészítés, mely segíti a forráskritikát. Mindezeket figyelembe véve mégis rendkívül fontos ezzel foglalkozni, hiszen az újságok, ha a pontos történéseket nem is, de azt bemutatják, hogy a korszak olvasója mit tudott egy adott eseményről. Egy lapnak az olvasottságából lehet következtetni annak horderejére, és befolyásoló erejére is. Emiatt a közbeszéd és közvélemény leképezésére az egodokumentumok mellett ez az egyik legalkalmasabb történeti forrás.

Ezt a közvélemény alakulást az egész német egyesülés folyamata alatt meg lehet figyelni. Az 1848-as forradalom alatt változó volt a német egység kialakulásának megítélése. Jól mutatja ezt Csengery és Kemény leváltása, akik nyíltan kiálltak a német egység mellett.

Mielőtt Bismarck megjelent volna a porosz politikában a megtorlás miatt nem lehetett bővebben olvasni nacionalista eszmékről a magyar sajtóban. Viszont 1862-re az ellenőrzés lazul és a kiegyezéssel még szabadabb lett a sajtó, emellett az információáramlás gyorsulása is segíti a publicisztikát. Így sokkal nagyobb arányban jelentek meg valóban a szerkesztők gondolatai. A *Pesti Napló* és a *Vasárnapi Újság* a legtöbb esetben egy véleményen volt. Ezekkel a lapokkal sokszor összhangban jelent meg az *Üstökös* is, ami gúnyiratokkal nyomatékosította az említett lapok mondandóját. Ezek az orgánumok kevésbé a német egység, mintsem Bismarck személye ellen voltak. Származása és politikai állásfoglalása nem nyerte el a közvélemény rokonszenvét. Ezen egyes politikai döntései tovább rontottak.

Ilyen volt a sajtóban is számtalanszor górcső alá vett indemnitási válság is. A német egység megalakulása a korszak hazafias olvasóinak szimpatikus volt, ezt mutatja az is, hogy a meginduló konfliktusok elején többször olvashatunk támogató cikkeket. Amikor azonban erősebben kirajzolódik Bismarck szerepe, a támogató vélemények elmaradoznak.

A német egyesítés ugyanakkor egy olyan horderejű eseménysor, amelynek eredménye a 19. század végétől egészen napjainkig befolyással van a nemzetközi politikára. Ez az 1848-at követő érzékeny kommunikációs térben nem jelenhetett meg, noha a korszak politikai és kulturális elitje szívesen fogadott volna egy a Habsburgok hatalmát ellensúlyozó „szövetséges”erőt.

A versailles-i proklamáció után gyökeresen átalakuló politikai légkör hatására az események utáni néhány hétben megjelenő cikkek érzékenyen előre vetítik a veszélyt, amit egy újonnan megszülető nagyhatalom kihívása jelentett az európai politikában.

A címben megjelölt téma árnyaltabb kifejtését bizonyosan nagyban előmozdítaná további sajtóforrások és ego-dokumentumok bevonása kutatásaimba. A továbbiakban ettől várom a kutatott tárgykör interpretációjának, egyszersmind kutatói készségeim, habitusom -tovább épülését.

Bibliográfia

Eötvös József: A XIX század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra, Budapest, Révai Testvérek, 1902.

Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig, Budapest, Wolters Kluwer, 2016.

Busa Margit: Magyar sajtóbibliográfia 1850-1867, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1996

Szabolcsi Miklós: Magyar sajtó története II/1, Budapest, Akadémia Kiadó, 1985

Mary Fulbrook: Németország története, Budapest, Maecenas könyvkiadó, 1993.

Heinrich August Winkler: Németország története a modern korban, Budapest, Osiris, 2005.

Katus László: A modern Magyarország születése 1711-1914., Pécs, Kronosz kiadó, 2021.

Forrás:

Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1819-1831

Pesti Hírlap, 1848-1871

Mártzius Tizenötödike, 1848-1849

Pest Napló, 1853-1871

Politikai Újdonságok, 1855-1871

Az Üstökös, 1863-1866